

SƏNƏTŞÜNASLIQ

Əli ƏLİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dizayn kafedrasının müəllimi

ABŞERON SEVGİSİNİN RƏNGLİ TƏRƏNNÜMÜ
(Xalq rəssamı Fərhad Xəlilovun yaradıcılıq üföqləri haqqında)

Xülasə

Məqalədə müasir Azərbaycan rəssamlığının görkəmli nümayəndələrindən Fərhad Xəlilovun özünəməxsus bədii və novatorçu dəsti-xəttə malik olan əsərləri işıqlandırılır.

Biz onun əsərlərində forma və predmetlərin insan hissləri ilə vəhdətini, predmetlərin rəmziliyini görürük. Doğma Xəzərin qumlu sahilləri, Abşeronun təbiəti və kəndlərinin özünəməxsus palitrası rəssam palitrasında tam gerçəkliyi ilə əks olunur.

Açar sözlər: üslub, rəngkarlıq, alçaqarı, əsər, ağac, qum, dəniz, Abşeron, akademizm, realizm.

Əgər XVI əsr Azərbaycan miniatur rəssamlığının çiçəklənmə dövrü hesab olunurdusa, XX əsrin ortalarından başlayan dövrü müasir Azərbaycan rəssamlığının zirvəyə gedən inkişaf dövrü hesab edə bilərik.

Ümumiyyətlə, XX əsr Azərbaycan rəssamlığında çoxcəhətli və çox məhsuldar bir dövr hesab olunur. Bu dövrdə rəssamlıqda öz sözünü deyən, fərqli, yaxud akademik düşüncə tərzinə və bədii xəttə malik olan, gələcəkdə Azərbaycan incəsənətinə yeni çalar və şöhrət gətirən yeni nəsil rəssamlar yaradıcılığa gəldilər.

Bu məktəbin görkəmli nümayəndələrindən biri də bizim müasirimiz, Azərbaycan xalq rəssamı, respublika Rəssamlar İttifaqının sədri Fərhad Xəlilovdur. O dövr həyatın bütün sahələrində sosializm ideologiyasının çiçəkləndiyi bir dövr idi. Bu ideologiya heç sözsüz və söhbətsiz incəsənəti də öz ağışına almışdı. Əslində incəsənət sosializmə xidmət edirdi və etməliydi: onun vəzifəsi isə sovet ideologiyasını tam mənası ilə işıqlandırmaqdan ibarət idi. Rəssamlardan kimsə sovet dövlət rəhbərlərinin portretini işləyir, kimsə onlara irihəcmli tablolar həsr edir, bəziləri də onları böyük kompozisiyalarda əbədiləşdirirdilər.

Ən yaxşı halda industrial mənzərələr çəkirdi ki, bunlar da sovet sənayesini, böyük tikintiləri, fəhlə və kəndli obrazını, onların əməyini işıqlandırmalıydı. Bax, rəssamlarımız belə çətin bir dövrdə yaşayıb yaradırdılar. O dövrdə sosialist realizmi yolundan çıxıb öz xüsusi yolunu müəyyən edən, Vətəninin təbii gözəlliklərini özünə baş qəhrəman seçən bir qrup rəssamlar

formalaşırdılar. Onlar Abşeron bağlarına gedir, Bakı ətrafı kəndləri, bu kəndlərin orta əsr memarlığına aid qədim tikililərini vəsf edirdilər. Burda onları hər şey maraqlandırır və ilhama gətirirdi: qum, külək, dəniz, səma, ləpədyəndəki qayalar, sahildəki tənha tut ağacı, tərkd edilmiş köhnə tikili, Xəzər üzərindən doğan günəş və Abşeronla bağlı hər şey...

Bu rəssamlar birliyini sonralar Abşeron məktəbi adlandırdılar. Fərhad Xəlilovun taleyinə də həmin rəssamlarla bərabər olmaq, sosrealizmi mədh etmədiyi üçün onlarla birgə küncə sıxışdırılmaq, ayrışçılıq, dövlət tərəfindən təbliğ olunmamaq, başa düşülməmək və başqa diskriminasiyalar düşdü...

Fərhad Qurban oğlu Xəlilov 1946-cı ildə Bakı şəhərində doğulmuşdur. 1961-1966-cı illərdə Əzim Əzimdə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq məktəbində, 1966-1968-ci illərdə Moskvada Ali Bədii-Sənaye məktəbində (Stroqonov) və 1969-1975-ci illərdə Moskva poliqrafiya institutunda təhsil almışdır.

Hələ tələbəlik dövründən yaradıcılığa başlayıb. Bu, 60-cı illərə təsadüf edir. Fərhad Xəlilovun sənətə gəldiyi və yaxud sənətə gətirdiyi ilk işlər artıq o dövr üçün və o vaxtkı mövcud olan rəssamlıq üslubları üçün qeyri-ənənəvi, "sosialist realizmindən" fərqli bir xəttə malik idi. Bu üslub mücərrəd, (abstrakt) yaxud yarım abstrakt idi.

Bu azad üslub dediyimiz kimi o vaxtkı rəsmi dairələrin də alqışlamadığı, hətta mübarizə apardıqları bir üslub idi. O vaxtkı prinsiplərə görə şair, yazıçı, rəssam – bir sözlə sənət adamı partiyalı olmalı idi; yəni onların vəsf elədiyi prinsiplər Sovet adamına, Sovet dövlətinə xidmət etməliydi, real səpgidə olmalı idi və s. Bu çərçivələr daxilində əsl sənətkarlar yarada bilmirdilər. Onlar yuxarılar tərəfindən incidilir və təzyiqlərlə qarşılaşırdılar. Bax, Fərhad Xəlilov belə bir çətin dövrdə yaradıcılığa gəlmişdi və işlədiyi iş üslubuna görə müəyyən təzyiqlərə rast gəlirdi.

Fərhad Xəlilovun işləri çoxtərəflidir. Amma onun ən çox, sevə-sevə təsvir etdiyi əsas ilham mənbəyi Abşerondur. Buranın təbiəti, səması, dənizi, ağacları, landşaftı, qumlu sahilləri, Bakı kəndlərinin özünəməxsus arxitekturası – bunlar hamısı Fərhad Xəlilov yaradıcılığının əsas qəhrəmanlarıdır.

Bu əsərlərdə Abşeron təbiəti ilə eyni zamanda onun qədim tikililəri, qalaları, dövrümüzədək gəlib çatmış qədim hamamlar, qumlu sahilə tənha qalmış və dəli Abşeron küləyinin yarıya qədər qumla örtüdüğü qədim tikili... təsvir olunur.

Ümumiyyətlə, onun Abşeron sevgisi, "abşeronçuluq", Abşeron yarımadasının təbiətini, kəndlərini əsərlərinin "tərəf müqabil" seçməsi, gələcəkdə bir "Abşeron məktəbi" adı altında məktəb, yaxud Abşeronu vəsf edən rəssamların "ruhi birliyi"nin demək olar ki, təməli oldu.

Və 60-cı illərdə Abşeronu sevən, vəsf edən bu rəssamlar gələcəkdə bəlkə də özlərinin də bilmədiyi bir "Abşeron rəssamlıq məktəbi", yaxud Fərhad müəllimin özünün dediyi kimi, "Abşeronluların məktəbi"nin təməlini qoydu. Bu cərəyanda mövzu, mədh olunan obyekt Azərbaycanın bir parçası olan Abşerondur!

Fərhad Xəlilovun yaradıcılığı bu gün də davam edir. Amma onun əsas yaradıcılıq dövrü olan 60, 70, 80-ci illərdə bu torpağın özünəməxsusluğu, ona qarışan neft buruqları, ətraf kəndlərin xüsusi xalq arxitekturası indiki illərdən fərqli olaraq saxlanılmışdı. Və bu yerlər rəssamlarımız üçün onların həmişə, böyük məmnuniyyətlə getdikləri və sevə-sevə təsvir etdikləri yerlər idi: Mircavad, Rasim Babayev, S.Bəhlulzadə, Fərhad Xəlilov. Hətta 60-cı illərdə Buzovna və başqa kəndlərdə evlərin damına şifer (kirəmit) vurulduğunda bu adamlar etiraz edirdilər: yerli arxitektura pozulur, ənənəvi düz dam örtükləri yad bir materialla örtülür, binaların damının forması dəyişdirilir və s. Sözsüz ki, bu vətəndaş mövqeyi idi, bu etiraz Abşerona, Vətənə olan sevgidən irəli gəlirdi.

Fərhad Xəlilov öz rəssamlıq fəaliyyətində başqa rəssamlarımızın bəlkə də yaşamadığı bir çətinliyi də yaşamışdı. Bu çətinlik yaradıcılığın növbəti illərində Vətəndə tanınma bilməmək, Vətəni vəsf edib amma sərgilərini ondan kənarında nümayiş etdirmək çətinliyi idi... Qeyd etdiyimiz kimi, Xəlilovun üslubu o vaxt mövcud olan Sovet sisteminin təqdir etmədiyi bir azad, yarı mücərrəd xətt idi. Üstəlik də əsərlərində nə əli qabarlı kolxozçunu, fəhləni, nə də sənəti ordenli dövlət rəhbərlərini tərənnüm və təbliğ etmirdi. Onun qəhrəmanları Azərbaycan – Abşeron torpağı idi. Amma ziddiyyət bunda idi ki, Fərhad Xəlilovun atası o vaxt Azərbaycan KP MK-da məsul vəzifədə çalışırdı. Oğlunun sosialist realizmi ilə uzlaşmayan əsərləri ataya, atasının isə tutduğu vəzifə oğula irad kimi tutula bilərdi. Düzdür başqa vətəndaşlarımız bəlkə də bu vəziyyətdən öz xeyrinə istifadə edə bilərdi. Dilemma qarşısında qalan Fərhad Xəlilov əksinə, söz-söhbətdən qaçdı və öz yaradıcılığını Bakıdan kənarında – Moskvada, eləcə də xarici ölkələrdə təbliğ etməyə başladı. Təkcə onu demək kifayətdir ki, 70-90-cı illərdə keçirdiyi beş sərgisindən təkcə birini Bakıda keçirə bilməmişdir. Amma bu sərgilər, əsərlərinin təbliğatı harada olursa olsun o kətanlar üzərində həmişə Azərbaycan, Abşeron tərənnüm olunurdu. Ona görə də 70-80-ci illərdən etibarən Fərhad Xəlilov öz vətəninə artıq tanındı və sevildi. Və bu gün biz görkəmli sənətkarımızdan söhbət acarkən, mövzu və söhbətlərimizin istiqaməti bir daha Abşerona qayıdır...

Abşeronun sahil kəndlərinin bəzilərində dənizin sahilinə qədər uzanan yollar, küçələr var. Yerli arxitekturalara uyğun bu yolların ətrafı daş barırlarla hörülmüşdür. Bu yollardan sağa və sola yollar ayrılarsa da nəhayət əsas istiqamət olaraq bu yolar bizi... dənizə aparır. Fərhad Xəlilov bəzi əsərlərində

bu reallıqdan simvolik istifadə edir və reallığı rəmziliyə çevirir: bütün yollar dənizə aparır – demək sakitliyə, səssizliyə, istidən sərinə, gözlədiyimiz nəticəyə.

Bu cür ifadə vasitəsinə gələn yolda müəllifin "Dəniz sahilində" (1987-ci il, 90x140) əsəri diqqəti cəlb edir. Bu əsərdə dəniz sahilində iki ev təsvir olunur. Bu evləri bir-biri ilə daş barıya birləşən arka (alaqapı) birləşdirir. Tamaşaçı baxışından – ön plandan gedən qumlu yol iki evin arası ilə ala-qapıdan keçib dənizə aparır. Bu qapı-yol, kompozisiyada əsərin lap mərkəzində yerləşdirilib. Sağda və solda iki Abşeron tikilisi, buradakı evlərə xas olan darvaza, daş barılar və hər iki həyətdə ağaclar diqqətli cəlb edir. Əsər Fərhad Xəlilov yaradıcılığının ilk dövrünə məxsus olan nisbətən real səpgidə işlənib. Amma əsərin simvolik mənasının olması heç şübhəsizdir. Bu əsərdə təsvir edilən hər bir predmet – ağaclar, daş barılar, evlər, pəncərələr, həyət qapısı və darvaza – bunlar hamısı tamaşaçının baxışını mərkəzə yönəldib oradakı süzgəcdən – ala-qapıdan keçib dənizə qovuşdurur. Dəniz isə tünd boyalarla təsvir olunduğundan və nisbətən həyəcanlı göründüyündən tamaşaçı baxışı sakit və mavi-yaşıl səmaya zillənir və yenidən isti çalarlarla işlənmiş doğma barıda, evdə, qumlu yolda təskinlik tapır..

"Goradildə dəniz" əsəri (1993-cü il, 70x130) də əvvəlki əsərdə olduğu kimi simmetrikdir: sağ və sol tərəfdə evlər və ortada dənizə gedən yol təsvir olunub. Bu əsərdə də evlər və yol isti çalarlarla işlənib. Yol və evlər bir çalarda və demək olar ki, eyni tonda işləndiyindən divarların sərhədləri nazik, zəif kontur xətlərlə işlənmişdir. Əvvəlki təhlil etdiyimiz əsərdən fərqi olaraq bu iş daha real boyalarla işlənmişdir. Dəniz isə burada çox sakit və real görünür. Horizont xətti və səma nisbətən həyəcanlıdır. Ümumiyyətlə, bu iş xoş, ılıq bir təəssürat verir. Bu həm sağdakı evin eyvanında, hər iki evin darvaza və qapılarında hiss olunur. Sahilə qədər gedən qumlu yol isə həm material, həm də ruhi cəhətdən işıqlıdır. Bəlkə də bu əsərlə biz müəllifin fikrini – "dənizə aparın isti qumlu yol"u insanı dincliyə, sakitliyə, ağır, səslili-küylü şəhər həyatından sonra istirahətə çağırış kimi başa düşürük!

"Dəniz və yol arasında" (1993-1999, 150x200) əsərindəki fikir yuxarıda təhlil etdiyimiz iki əsərlə eyniyyət təşkil edir. Amma bu əsər həm böyük ölçüyə malik olması ilə tamaşaçıya düşündürücü və təsiredici təəssürat verir, həm də işlənmə manerasına görə monumental təsir bağışlayır. Onu da qeyd edək ki, Fərhad Xəlilovun işlədiyi əsərlərdə eyni dəst-xətt mövcud olsa da, işlərin hər birinə fərdi yanaşma işin xarakterinə uyğun olaraq o əsərə ayrıca, öz üslubundan sözsüz ki, az seçilən bir üslub fərqi verir. Haqqında danışdığımız "Dəniz və yol arasında" əsərində də bu işə aid üslubu görürük. Sözsüz ki, bu yanaşma onun əsərlərinə məhəbbətdən, bir işin üzərində bəzən illərlə işləməsindən irəli gəlir. Əsərdə barıların daşları yüngül ağ çalarlarla işlənmişdir. Barıların arası ilə gələn yol, yolun rəngi

divarlarından heç nə ilə fərqlənmir: tamaşaçı üçün dənizə, suya, sakitliyə sakit və sanki pambıqdan imiş kimi olan bir yol gedir. Dənizə tünd rənglərlə işlənmişdir, vahiməlidir: bizi aparan yollar heç də həmişə sakitliyə, dincliyə getmirmiş deyə düşündürücü təsvirlə rastlaşırıq. Müəllif bəlkə də bu əsərdə Azərbaycan xalqının 80-90-cı illərdə yaşadığı çətin və ağır illəri ifadə edir.

Fərhad Xəlilovun yaradıcılığında ağaclar xüsusi yer tutur. Bu ağaclar sözsüz ki, Abşeron təbiətinin, kəndlərinin bəzəyidir. Amma müəllif üçün bu ağaclar müxtəlif ifadə vasitələridir. Bu ağaclarda rəssam həm sevinci, kədəri, həm istini, soyuğu, qələbəlik və tənhalığı bildirir.

1975-ci ildə işlədiyi "Yazın qələbəsi" əsərində yaşıl çəmən, çoxsaylı badam ağacları və uzaq horizontda mavi dəniz verilmişdir. Çiçəklərə bürünmüş ağacların təkə forma və görüntüləri bir bayram əhval-ruhiyyəsi yaradır. Ağaclar arasında çalışan, onlara qulluq edən insan fiqurları bu bayramı daha da əhəmiyyətli edir. Yaşıl çəmən isə təbiətin və ağacların bayram paradını gözəlləşdirir. Bu əsər ətrafa gözəllik saçır: hər şey gözəldir – çünki təbiətin oyanışı özü bir bayramdır. Bütün bu gözəlliyi isə rəssam üstü çətir kimi örtülmüş ağacların vasitəsi ilə vermişdir.

"Dəniz kənarında kənd" (1980, 50x55) əsəri. Bu əsərdə ön planda kompozisiyanı aşağıdan yuxarı diaqonal olaraq kəsən yarpaqsız ağac təsvir olunmuşdur. Ağac iri plandadır və kompozisiyada dominant rol oynayır. Arxa planda isə tipik Abşeron kəndi və göy-ultramarin dəniz və buludlu səma təsvir olunub. Abşeron kəndi ağ-sarı çalarlarda işlənib və tünd dənizin fonunda işıqlı görünür. Eləcə də sarı qum təpəsi ağ rəngli evləri mavi dənizdən ayırır və birləşdirir. Amma siluətlə işlənmiş tək ağac isə əsərə bir dramatism verir. Həm görünüşdə və həm də əsərdən gələn hissiyyatda biz bunu duyuruq. Ağacın budaqlarının diqqətlə işlənməyinə və ön planda yerləşməsinə baxmayaraq biz dənizə sığınan və dənizə arxalanan, bu sakit və acıqlı dənizlə bir qum təpəsi ilə ayrılan Abşeron kəndindən gözümüzü çəkmə bilmirik.

70-ci illər Fərhad Xəlilovun əsərlərindən ən yaxşılarından biri hesab edilən "Çiçək açan badam" (1976, 90x100) əsəri. Bu əsərdə də ön planda dominantlıq təşkil edən, Abşeron torpağında becərilən badam ağacı təsvir olunub. Arxa planda köhnə arxitekturalı tikili görünür. Ağac və binanı soyuq yaz səması birləşdirir. Əsərdə qədim binanın və ağacın budaqlarının forması bir-biri ilə harmonik birlik yaradır və biri digərini tamamlayır. Çiçəklənmiş ağac xüsusən mavi və tünd mavi səmanın fonunda xoş təsir bağışlayır. Bu ağac, kompozisiyanın əsas obyektinə olmaqla həm də kompozisiya cəhətdən müsbət təəssürat aldığımız işlərdəndir. Eyni zamanda yerin tünd yaşıl rənglə verilməsi əsərdə ağırlıq və tarazlığı nizamlayır.

Bu əsərlərdə biz rəssama xas olan qaydada forma rəmziliyi ilə demək istədiklərini göstərə bilmək bacarığını görürük, Abşeron torpağının Fərhad Xəlilov əsərlərinin tərənnüm mövzusu olduğunun bir daha şahidi oluruq.

Görkəmli rəssamımız bu gün də yaradıcılığını davam etdirir. Və onun hər yeni əsərində biz rəssama məxsus olan bədii xəttin daha da inkişaf etməsinin şahidi oluruq.

Abşeron torpağı isə rəssamlarımız üçün daim ilham mənbəyi olaraq qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fərhad Xəlilov // <https://az.wikipedia.org/wiki>
2. Fərhad Xəlilovla müsahibə // <http://apa.az/medeniyyet-xeberleri/incesenet-haqqinda/ferhad-xelilov-musahibe.html>
3. Имена в искусстве. Фархад Халилов Москва, 2012.
4. Rəsim Əfəndi. Azərbaycan incəsənəti. – Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyatı, 2007, 160 səh. + 112 səh. (illüst.).
5. Живопись Фархада Халилова в Третьяковской галерее: с 15 апреля по 18 мая 2008 // <http://www.museum.ru/N33670>

Ali Aliyev

Color chanting of Absheron's love
(Folk artist Farhad Khalilov on the creativity horizon)

Summary

The work describes the modern painting of Azerbaijan in the person of the national artist Farhad Khalilov, who has a special artistic, innovative style. In his paintings, we have the ability to connect the form with mood and feeling. The paintings reflect the native Absheron, the Caspian with its sandy shores and suburban villages with a peculiar medieval architecture.

Key words: handwriting, painting, gates, work, wood, sand, sea, Absheron peninsula, academism, realism.

Али Алиев

Цветное воспевание любви Апшерона
(горизонты о творчестве Народного художника Фархада Халилова)

Резюме

В работе описывается современная живопись Азербайджана в лице народного художника Фархада Халилова, которому присуще особый художественный, новаторский стиль. В его картинах мы наблюдаем умение связать форму с настроением и чувством. Рассматриваются картины отражающие родной Апшерон, Каспий с ее песчаными берегами и пригородные деревни с своеобразной средневековой архитектурой.

Ключевые слова: почерк, живопись, ворота, произведение, дерево, песок, море, Апшеронский полуостров, академизм, реализм.